

Література

1. Лавджой А. Великая цепь бытия / А. Лавджой [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://elenakosilova.narod.ru/studia2/lovejoy.htm>
2. Лекторский В.А. Эпистемология классическая и неклассическая / В.А. Лекторский. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
3. Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання / М.Г. Марчук. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.
4. Микешина Л.А. Диалог когнитивных практик. Из истории эпистемологии и философии науки / Л.А. Микешина. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 575 с.
5. Огурцов А.П. Новый поворот к объекту в современном мышлении / А.П. Огурцов // Постнеклассика: философия, наука, культура: Коллективная монография / Отв. ред. Л.П. Киященко и В.С. Степин. – СПб.: Издательский дом «Мирь», 2009. – С. 46-71.
6. Полани М. Личностное знание. На пути к посткритической философии / Майкл Полани [Пер. с англ., общая редакция доктора философских наук В.А. Лекторского и кандидата философских наук В.И. Аршинова] – М.: Наука, 1985. – 343 с.
7. Степин В.С. Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения / В.С. Степин // Постнеклассика: философия, наука, культура: Коллективная монография / Отв. ред. Л.П. Киященко и В.С. Степин. – СПб.: Издательский дом «Мирь», 2009. – С. 249-296.
8. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії / Л.А. Ситниченко. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
9. Чуйко В.Л. Когнітивізм як об'єкт когнітології / В.Л. Чуйко. Монографія. – Ніжин: Вид-во «Міланік», 2007. – 148 с.

Аннотация. *Мельничук М.И. Эпистемология неявного знания: становление коммуникативного подхода.*

В статье проанализированы концептуальные проблемы современной эпистемологии, связанные с осмыслением неявного знания в контексте становления коммуникативного подхода, где познание предстает в форме коммуникативной связи между явными и неявными смыслами.

Ключевые слова: *диалогичность, эпистемология, коммуникативный подход, коммуникация, неявное знание, постнеклассическая рациональность, потенциал.*

Summary. *Melnychuk M.I. Epistemology of implicit knowledge: becoming of the communicative approach.*

In the article were analyzed conceptual problems of contemporary epistemology related with consideration of implicit knowledge in the context of establishing of the communicative approach where cognition became a kind of communicative connection between explicit and implicit senses.

Keywords: *dialog, epistemology, communicative approach, communication, implicit knowledge, postnonclassical rationality, potential.*

Надійшла до редколегії 10.10.2011 р.

УДК 165.642 : 159.9 (091) “18”

І.М. Гоян

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДВАЛИНИ ПСИХОФІЗИЧНОГО ЗАКОНУ ФЕХНЕРА

У статті розглядаються філософські засади психофізичної концепції Г.Т. Фехнера та його ролі у становленні європейського психологізму XIX століття.

Ключові слова: *психофізика, панпсихізм, натурфілософія, психологізм, Г.Т. Фехнер.*

Постановка проблеми. Густав Теодор Фехнер (Gustav Theodor Fechner, 1801–1887) є достатньо відомою постаттю в історії психології – як автор (або співавтор) першого емпірично виведеного психофізичного закону (закон Вебера–Фехнера), засновник експериментальної естетики, один із фундаторів експериментальної психології як самостійної науки. Проте в історії філософії ця постать виявилась не те щоб зовсім забутою, але вочевидь мало кому цікавою, такою, що, як правило, не потрапляла до підручників та загальних оглядів. Аналізуючи причини такого ставлення до

філософського спадку Г.Т. Фехнера, російський філософ С. Аскольдов ще на початку ХХ століття розглядав його як «виключний приклад філософської самотності і самостійності», пов'язаний з тим, що, не будучи гносеологом у кантівському розумінні, він виявився надзвичайно чужим духу свого часу і в певному розумінні позаісторичним. Відповідно, «якщо його психофізичний закон потрапив навіть у гімназичні підручники з психології, то як філософ і релігійний мислитель Фехнер ігнорується і стоїть зовсім осторонь фарватеру філософської думки [2; 131, 134, 135].

Між тим, з точки зору аналізу філософських засад європейського психологізму ХІХ століття, постать Г.Т. Фехнера виявляється надзвичайно цікавою, адже він був не тільки психологом-експериментатором, розробником точних математичних методів у психології, що мали поставити науку про душу у розряд передових природничих наук і піднести її над філософією, але одночасно він був глибоким і досить своєрідним метафізиком, при цьому між його метафізикою та експериментальною психологією можна знайти очевидний взаємозв'язок.

Аналіз досліджень і публікацій. Звичайно, не можна говорити про те, що філософія Г.Т. Фехнера зовсім не розглядалась в історико-філософській літературі. Серед зарубіжних авторів можна звернути увагу на класичну працю К. Лассвіца (1-ше видання – 1896 рік) [12]. Саме Лассвіц, а також В. Вундт і Ф. Паульсен, за словами С. Аскольдова, найбільше посприяли тому, щоб Фехнера як філософа не зовсім забули [2, 135]. Звертаються до його філософського спадку й такі сучасні автори, як Г.-Ю. Арендт, М. Гейдельбергер [11], П. Ленніг, Р. Арнхейм. У зв'язку із 200-річчям з дня народження філософа (2001 рік) пройшли конференції та симпозіуми¹. В російській історико-філософській літературі найбільш докладний нарис філософського і релігійного світогляду Г.Т. Фехнера належить вже згаданому С. Аскольдову (Алексееву); останнім часом до цієї постаті звертався В. Порус; звичайно, слід брати до уваги й праці з історії психології (Г. Ярошевський, В. Роменець, Л. Копець та ін.).

Метою цієї статті є з'ясування філософських підвалин психофізичної концепції Г.Т. Фехнера та його ролі у становленні європейського психологізму ХІХ століття.

Основна частина. Практично все творче життя Г.Т. Фехнера пов'язано з Ляйпцігом. У віці 16 років він поступив на медичний факультет Ляйпцізького університету, де у 1823 р. став магістром і приват-доцентом (зокрема, прослухавши фізіологію у Е. Вебера), а з 1834 по 1839 роки обіймав посаду професора фізики (залишивши, до речі, фундаментальні розробки в галузі гальваніки та електролізу). Залишити цю посаду його змусили події, які одними біографами тлумачаться як банальна (хоча й досить важка) хвороба, проте інші схильні вбачати тут своєрідну душевну і духовну кризу. Враховуючи подальший розвиток філософсько-релігійного світогляду Г.Т. Фехнера, можна схилитись до думки, що на тлі, безумовно, очевидних хворобливих явищ вчений отримав своєрідний містичний досвід, якій багато в чому визначив його подальшу творчість.

У 1839 р. Г.Т. Фехнер опублікував дослідження з проблеми зорових післяобразів (зорових відчуттів, що зберігаються після припинення дії подразника). Експерименти на самому собі, пов'язані зі спостереженням дії на очі прямих сонячних променів, призвели до порушення зору і до світлобоязні, що втілилось у майже трирічне самоув'язнення у темній кімнаті; одночасно він став відчувати відразу до їжі, що практично призвело його до порогу смерті. Одування наступило раптово і мало виразно психологічний характер, пов'язаний до того ж із тлумаченням снів. З цього часу суттєво змінюються наукові орієнтири вченого, спрямовуючись не тільки в напрямку психофізики, але й у царину метафізики панпсихізму та містичної космології, для яких, зрештою, психофізика постає експериментальним інваріантом.

¹ Див.: Fechner Day 2001 : University Leipzig, Germany 20–23 October 2001 / ed. Erdmute Sommerfeld. – Lengerich: Pabst, 2001; Gustav Theodor Fechner : Werk und Wirkung ; Ehrensymposium aus Anlass seines 200. Geburtstages und 8. Fachtagung der Fachgruppe Geschichte der Psychologie der Deutschen Gesellschaft für Psychologie / Anneros Meischner-Metge (Hg.). – Leipzig : Leipziger Univ.-Verl., 2010.

Власне, ще до цих подій Г.Т. Фехнер пише невеличку «Книжечку про життя після смерті» («Das Büchlein vom Leben nach dem Tode», 1836), в якій фактично вже містяться містичні інтуїції всезагальної духовної сутності і викладається досить оригінальний погляд на питання про безсмертя індивідуальної душі.

Сама подія відкриття відомого психофізичного закону також має ознаки первинної філософської інтуїції або своєрідного містичного досвіду, адже це відбулось безсонної ночі 22 жовтня 1850 року. На той час вже з'явилась праця Г.Т. Фехнера, присвячена доведенню одушевленості рослин («Нанна, або психічне життя рослин» – «Nanna oder über das Seelenleben der Pflanzen», 1848), відповідно перше обґрунтування психофізичного закону і психофізики як наукового напрямку з'являється в 1851 році в праці «Зенд-Авеста, або явища небес і майбутнього життя» («Zend-Avesta oder über die Dinge des Himmels und des Jenseits. Vom Standpunkt der Naturbetrachtung», 3 Bände) поруч із містичними осяяннями щодо одушевленості планет і зірок. З іншого боку, вже в «Елементах психофізики» («Elemente der Psychophysik», 2 Bände, 1860) не тільки змальовуються основи нової точної науки, а й відкриваються двері до загальної філософської системи і навіть релігії.

Психофізика Г.Т. Фехнера виникла з конкретного наукового завдання – знайти емпіричну і точно визначену функцію залежності між станами свідомості і фізичними процесами. Це завдання було прямим продовженням його експериментальних праць з фізики. Вчений поставив за мету підійти до психічного з таким же методом вивчення, який використовується у фізиці, тобто вимірюванням і численням. Закон Вебера наштовхнув Фехнера на думку обрати в якості одиниці виміру найменший помітний приріст відчуття, і для виміру відчуттів цією одиницею виходити з передумови, що величина будь-якого відчуття може розглядатися як сума таких ледве помітних приростів, і що перехід від одного ледве помітного приросту до іншого мов би збігається з прикладанням просторових одиниць одна до одної. З цих теоретичних передумов, пов'язаних із складними експериментальними дослідженнями фізичних реагентів відчуттів і реакцій на їх розбіжності, і була виведена знаменита формула психофізичного закону, за яким відчуття пропорційно логарифму подразнення.

Г. Т. Фехнер наполягав на психофізичному сенсі цього закону. Слід мати на увазі розподіл Фехнером психофізики на зовнішню і внутрішню. Зовнішня психофізика визначає лише кількісні взаємовідносини між зовнішнім фізичним процесом і відчуттям, як суто психічним процесом. Проте очевидно, що між ними знаходиться ще проміжна величина, а саме фізіологічний процес, або, як його називає Фехнер, процес «психофізичний». В якому відношенні до свідомості знаходиться цей психофізичний процес? Це вже питання «внутрішньої» психофізики. На нього можливі дві відповіді, що означають «фізіологічне» і «психофізичне» тлумачення закону Фехнера. На думку самого Фехнера, внутрішній психофізичний процес в організмі є цілком еквівалентним замісником зовнішнього фізичного, або цілком пропорційний до нього. За такого припущення, залежність між відчуттям і фізичним процесом, що виражається законом Фехнера, прямо переноситься з фізичного на внутрішню сполучну ланку «психофізичного» процесу. Тоді закон Фехнера є точним виразом кількісних співвідношень між фізичною і психічною стороною буття, тобто є законом психофізичним у загальнофілософському сенсі слова.

На думку Р. Арнхайма, внутрішня психофізика зрештою вислизає з під уваги Фехнера, хоча він не міг не думати про її природу і будував свої умовиводи, спираючись фактично на відкрите пізніше у гештальпсихології поняття ізоморфізму [Див.: 1, 54]. В «Зенд-Авесті» він писав, що людські думки можуть бути виключно такими, якими їм дозволяють бути «рухи мозку», і навпаки, «рухи мозку не можуть ухилитися від думок, з якими пов'язані» [Цит. за: 1, 54]. Відповідно, у «Елементах психофізики» особливу увагу він звернув на те, що, хоча ми не можемо з отриманих під час аналізу даних зробити певні висновки про природу і діяльність фізіологічного субстрату, ми можемо висловлювати

твердження щодо структурних характеристик, спільних для обох рівнів функціонування. Якщо такі властивості, як контекст, порядок слідування, схожість чи розрізнення, інтенсивність або розслабленість розпізнаються у психічній діяльності, то їм мають відповідати кореляти у нервовій системі. Такого роду ізоморфізм Фехнер назвав «принципом функціонування» (Funktionsprinzip) [10, 380].

Якщо сам закон Фехнера з філософської точки зору малозначущий, то вельми значним є його основа і деякі поняття, які відігравали допоміжну роль при його обґрунтуванні. Зокрема, поняття порогу свідомості. Закон порогу має місце вже в формулюваннях Е. Вебера. Зовнішнє подразнення має досягти певної величини, щоб виникло відповідне відчуття. Г. Т. Фехнер переносить значення цього закону у внутрішню сферу психофізичних відносин і надає йому загальне значення для життя свідомості. Психофізичний процес має досягати певної інтенсивності, щоб виявитися у свідомості. Чи не впливає з цього, що існують фізичні процеси, які зовсім не супроводжуються свідомістю? Ні – відповідає Фехнер. Якщо який-небудь фізичний процес, що стосується мого тіла, не відкриває своєї психічної сторони у моїй свідомості, то це ще не означає, що він не відноситься до жодної свідомості. Організми є лише поверхнево відокремлені і внутрішньо об'єднані ділянки великого цілого природи. Індивідуальні свідомості або душі – це відповідні відокремленості і єдності їх психічного буття. Таким чином, пороги свідомості, які є майже у кожній психофізичній системі, насправді є істинним принципом відокремлення душі, тобто утворення індивідуальності. Якщо поріг свідомості представити графічно у вигляді немов певного рівня, то життя індивідуальної свідомості може бути відповідно представлене хвилеподібною лінією над цим рівнем, при цьому у стані неспання ця лінія знаходиться вище рівня, а уві сні – нижче. Більш детальна символізація життя свідомості дає підстави намітити, крім основного порогу повної свідомості, такий, що знаходиться над ним, поріг свідомості при спрямованій увазі, і, у свою чергу, більш низький поріг невиразних станів сну, взагалі напівсвідомого життя. Те, що знаходиться ще нижче цього порогу, вже зовсім виходить зі сфери душевного життя даного індивідуума. На основній хвилі свідомості можна також розрізняти більш дрібні хвилі, які символізують відокремлені царини свідомості, що пов'язані з найбільшою увагою (сприйняттям). Інколи основна хвиля знижується у більшій своїй частині нижче рівня свідомості, і вище порога знаходяться лише гребні її верхніх хвиль. У таких випадках до свідомості мов би прориваються окремі враження, що не пов'язані, проте, одне з одним. Такий стан буває при пробудженні.

Г. Т. Фехнер, таким чином, дає вдале пояснення багатьом фактам свідомого життя окремого індивіда. Але одночасно закон порогів розкриває особливості життя спільної свідомості. Виявляється, що, чим вищими є окремі хвилі над порогом, тим більш роз'єднаними вони є. Вершини верхніх хвиль поєднуються лише спільною сукупністю основної хвилі свідомості. Але якщо ця основна хвиля знаходиться під порогом уваги, або навіть під порогом звичайного неспання, то гребні вторинних верхніх хвиль виявляються в царині свідомості зовсім роз'єднаними, і сама свідомість – переривчастою і роздрібненою. Такою є свідомість, спрямована виключно на яскраві сприйняття. В нормальній свідомості сприйняття пов'язуються в єдність особистості лише всією сукупністю досвіду неспання, що зберігається у вигляді спогадів, тобто всією сукупністю основної хвилі, що зазвичай лежить близько від рівня основного порога. З цього випливає висновок, що сприйняття починають жити в нашій свідомості вищим усвідомленим життям лише тоді, коли вони перетворюються на спогади, тобто наближаться до порогу.

Цілком аналогічні відносини існують, на думку Г. Т. Фехнера, у свідомому житті вищих істот і загальносвітового цілого. Окремі люди і взагалі живі істоти як самостійні особі – це тільки до певної міри відокремлені хвилі світової свідомості, що несуть на собі знову ж таки ще більш дрібні хвилі. Кожна жива індивідуальність усіма коріннями

свого буття пов'язана зі свідомістю вищих одиниць, проте, оскільки цей зв'язок знаходиться під порогом індивідуальної свідомості, то людина про неї нічого не знає. Людське життя у цій своїй відірваності від спільної основи подібне до життя окремого яскравого сприйняття окремої людини. Воно яскраве, проте сліпе відносно зв'язку з цілим. Смерть мов би переносить це життя в глибину вищої свідомості, перетворює її зі сприйняття на спогад. Всі померлі люди утворюють, таким чином, весь об'єм пам'яті землі, весь її історичний досвід. І цей досвід, як і досвід кожної індивідуальності, не є щось зникле, проте реально існує, хоча й діє за іншими законами. Особливість цієї дії полягає саме в її більшій зв'язності і осмисленості. Знаходячись вже в усвідомленому зв'язку з життям вищої єдності, стаючи більш близькою і інтимно пов'язаною складовою частиною життя землі, померлі стають свідомими органами життя цілого і тому існування їх отримує більш високий релігійний смисл. Так у Фехнера відкриваються двері з психофізики в релігію.

У своїй «Книжечці про життя після смерті» Г. Т. Фехнер майже художньо змальовує три етапи життя людини – до народження, від народження до смерті і після смерті. Перший етап – це постійний сон, другий – зміна сну і неспання, третій – вічне неспання. «В одиночестве и темноте пребывает человек на первой ступени, на второй же – живет, хотя и общаясь с другими, но отдельно от них, при свете, не отражающем всей глубины сущего. На третьей ступени сплетается его жизнь с жизнями прочих душ в одну общую жизнь высочайшего Духа, и проникает он в сущность конечных вещей» [6]. Після смерті, таким чином, настає немов друге народження.

У цій міфо-поетичній метафізиці, здавалось би, дещо втрачається людська особистість. В. Роменець взагалі вважає, що «теологізована психологія Фехнера не залишає людині жодної активності», він хоче бачити людину «добровільним засобом» для Богом визначених цілей, адже особистість «може визначити спосіб і швидкість своєї діяльності, але тільки не її мету» [5, 197]. Проте слід брати до уваги Фехнерове розуміння третього щаблю людського життя – життя після смерті, на якому людина не тільки зливається із всезагальним Духом, але й набуває нового духовного – і суто індивідуального! – існування. Після смерті людина продовжує існування у тих ідеях, силах і впливах, які вона залишила в поцейбічному житті. І коли після смерті цей спадок, начебто, позбавиться свого органічного джерела, «тем не менее продолжит нести в себе свое органическое единство, которое, однако, становясь все более живым, все отчетливее сознает себя, и в мире человечества и природы начинает господствовать, получая личную индивидуальную и совершенную власть над собственным определением» [6]. Ця індивідуальність, до того ж, має й своєрідне етичне звучання замогильної «відплати» – «получим мы воздаяние в том мире, где вернутся к нам как часть нашей самости плоды наших даже мельчайших и тайных действий» [6].

Визначальним у філософії Г. Т. Фехнера можна вважати визнання усього світу внутрішньо одушевленим, таким, що бачить світло і в ньому внутрішньо живе («Tagesansicht» – «денне бачення»). Фехнер виступає проти розуміння світу як стану мертвої безжиттєвості і суцільного мороку, суцільної ночі («Nachtansicht» – «нічне бачення»). Натомість поняття «Tagesansicht» означає живе сприйняття фізичного світла усім світом, так само як і сприйняття духовно-морального світла і його перемогу над частковими перемогами зла. Узагальненого вигляду ця метафізично-світоглядна концепція набула у пізній праці «Денне бачення проти нічного бачення» («Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht», 1879).

Своєрідна естетична інтуїція Г. Т. Фехнера полягала в тому, що прекрасне і радісне для іншого (наприклад, квітка) має бути прекрасним і таким, що радується в самому собі. Інакше кажучи, він відкидає відоме вчення про первинні і вторинні якості, і вважає, що світ є кольоровим, сповненим звуками, запахами, взагалі – чудовим не тільки для людської свідомості, що його сприймає, але й сам у собі. Інакше кажучи, світ сам відчуває свою красу, а отже – він має душу, він є одушевленим у всіх своїх втіленнях.

Обґрунтовуючи наявність душі, зокрема, у рослин, філософ стверджує, що показником внутрішнього душевного життя не може бути лише факт наявності нервової системи. Зокрема, він звертає увагу на те, що між тваринним і рослинним світами є багато перехідних станів, і пов'язувати свідомість з ознакою якої-небудь однієї з цих ступенів немає підстав. Переходячи від обґрунтування наявності індивідуальної душі у рослин до поширення одушевленості на землю та інші планети й небесні тіла, Фехнер використовує метод аналогії. Аналогізування Фехнера завжди ґрунтується на ідеї життя як органічного цілого, яке є безкінечно різноманітним у формах і способах прояву життя.

Світло і його антипод – темрява – взагалі відігравали виключну роль як у наукових, так і у метафізичних пошуках Г. Т. Фехнера (як, власне, і в його житті). Як уважний спостерігач, він зрозумів різницю між позитивним сприйняттям темряви і повною відсутністю зорових відчуттів у фізичному просторі [9, S. 167], але, як зазначає Р. Арнхайд, йому знадобилася його містична біологія, в якій зірки змальовувалися як надприродні потужні сферичні очі, щоб переконалися в об'єктивності засліплюючого блиску видимого світу [1, 55]. Фехнер навіть вважав, що сітчаста оболонка очей Бога складається з поверхонь усіх речей, що є у світі, включаючи сітківки очей людей і тварин [8, 53]. Зрештою вибудовується фізично-духовна ієрархія, яка постає як своєрідний світ ідей з різними щаблями, вищим з яких є сам Бог: «Постижение вечных идей высшими духами есть взаимное сращивание их самих посредством этих идей в большие организмы. И поскольку все индивидуальные идеи коренятся в идеях общих, а те в свою очередь в еще более общих, то в конечном счете все духи объединяются с самым великим духом – Богом. В своем совершенстве мир духов становится поэтому не просто собранием, а деревом духов, корень которого врастает в земное, а крона простирается в небо» [6]. Виразний пантеїстичний присмак таких побудов не заперечує, проте, глибокий християнський (переважно протестантський, хоча й не ортодоксальний) характер Фехнерової релігійності.

Ідея загального одушевлення і психофізична точка зору складають центральний пункт світогляду Г. Т. Фехнера. Звідси думка Фехнера йде в різних напрямках, породжуючи і спеціальну галузь експериментальної психології, яка отримала назву психофізики, і його глибоке атомістичне вчення, і теорію еволюції, і вчення про свободу волі, і естетику, і навіть релігійно-філософські теорії про потойбічне існування. Насправді Фехнер далекий і від напередвстановленої гармонії Ляйбніца, і від атрибутивного дуалізму Спінози, хоча до останнього він ближчий бодай за способами виразу. Але він сам чітко відрізняв свій погляд від позиції Спінози. Матеріальне, за Фехнером, це не що інше, як те ж саме психічне, але таке, що являється для іншого, а не в себе самому. Отже, ідеї Спінози про два атрибути єдиної субстанції він надає більш психологічного характеру, стверджуючи, що така подвійність є наслідком різних кутів розгляду. Ідея різних точок сприйняття фактично включає Фехнера у межі релятивістської традиції, що веде від Коперника до Ейнштейна, а також пов'язана з принципом доповнюваності Н. Бора.

Таким чином, за визначенням С. Аскольдова [2, 151], система Фехнера є виразним онтологічним монізмом, в якому сутність усіх речей визнається душевною, а тому він цілком може бути названий панпсихістом, причому навіть більш послідовним, ніж Ляйбніц та його послідовники, для яких все ж виникає в тій чи іншій формі питання про взаємодію душі й тіла (як комплексу нижчих монад); у Фехнера це протистояння перетворюється лише на гносеологічну протилежність розгляду одного й того самого так, яким воно є всередині себе, і так, яким воно є для інших. Тіло є духовне, що лише ззовні розглядається, а душа – істинне буття тіла в себе. Духовність і матеріальність Фехнер порівнює з випуклою і вгнутою сторонами одного кола (або циліндру), яке здається нам різним в залежності від того, чи знаходимося ми всередині, чи ззовні кола.

Психофізика Г. Т. Фехнера напряму пов'язана з його натурфілософією. Як справедливо зазначає В. Порус, «у творчості Фехнера натурфілософські ідеї стають методологічними регулятивами, яким підкорені і експериментальна робота, і її теоретичне

обґрунтування, і інтерпретація результатів» [4, 44]. Слід також звернути увагу на те, що очевидний вплив на нього здійснила натурфілософія Шеллінга, точніше – його учня Лоренца Окена, підручник з натурфілософії якого сильно вразив 19-річного Фехнера. Що ж до самого Шеллінга, то його Фехнер вже у зрілому віці критикував за виразний антиемпіризм. Сам Фехнер обирає експериментальний природничий підхід до розв'язання метафізичних та натурфілософських проблем. Якщо для Шеллінга тотожність Природи і Духу є натурфілософським принципом, що випереджає емпіричне пізнання і детермінує тлумачення його результатів, то у Фехнера єдність фізичного і психічного є методологічним принципом емпіричного дослідження.

Світ, якщо його розглядати зсередини, не може бути нічим іншим, ніж телеологічною системою, що розвивається на кшталт вільного духовного самовизначення, що виключає будь-яку подобу механічної закономірності. З іншого боку, якщо розглядати його ззовні, він виявляється у всіх своїх частинах таким, що підкоряється незмінним законам природи. Але, як підкреслює С. Аскольдов, Фехнер докорінно реформує натурфілософське поняття закону, що дозволяє йому перекласти природні закони на мову духовної мотивації [2, 158–159].

Г. Т. Фехнер не відкидає закон причинності, але, при всій його універсальності, не вважає єдиним. Адже тільки умовно можна вважати ті чи інші умови тотожними, у той час як в реальності ніколи нічого не повторюється, а тому ніколи не є наявними умови для однозначної дії закону причинності. Поруч із цим законом все існуюче підкорюється закону доцільності. Під доцільністю філософ розуміє не лише намір дії, але й взагалі співвіднесеність будь-якої дії з єдністю цілої системи. Доцільним можна назвати все те, що має смисл і значення для якої-небудь системи, наприклад, для її збереження, благополуччя, подальшого розвитку тощо.

Як підкреслює В. Порус, уся філософія і весь науковий зміст праць Г. Т. Фехнера розвивають ідею відмови від визнання світу мертвою і протиставленою людині сукупністю атомів і механічних сил. У світі Фехнера і атоми, і їх рухи, і світло, і тепло, кольори і смаки, звуки і запахи – все це прояви життя Всесвіту, що є одушевленим і свідомим, а отже близьким і зрозумілим для нас ще до пізнання його окремих «щаблів» і частин. Сам стиль його праць підкреслює цю близькість – наукові аргументи, художня фантазія, естетична інтуїція, релігійне почуття поєднуються в них так, що жодна з цих складових не виявляється ані ворожою, ані просто зайвою для інших [4, 45].

Відкидаючи монадологічний погляд на душу як на єдину субстанцію, Г. Т. Фехнер протиставляє йому, за визначенням С. Аскольдова, *синехологічне* розуміння [2, 167], яке полягає в тому, що душа є чимось, що відноситься до загального зв'язку об'єднаних в одну систему елементів, тобто того, що у зовнішньому сприйнятті виявляється як тіло. В одному з параграфів 2-го тому «Елементів психофізики» Г. Т. Фехнер критикує точку зору Р. Г. Лотце з приводу того, що взаємодія душі й тіла відноситься до одного простого пункту [Див.: 10, 392–421]. «Осердя» душевного життя є в широкому розумінні все тіло, у більш вузькому – нервова система, як найбільш пов'язана з функціями чутливості і руху. Так само він відкидає припущення про особливе ефірне тіло. Лише весь образ тіла, весь зв'язок органічних процесів відповідає життю свідомості.

Висновки. Емпіричний метод в обґрунтуванні метафізичних понять являє головну особливість філософії Г. Т. Фехнера і надає їй оригінального характеру. Починаючи завжди з простого і достовірно відомого, він шляхом поступових узагальнень доходить до складних і проблематичних ідей; проте і на цих завершальних пунктах філософської думки він не відривається від ґрунту конкретного і розкриває зміст вищих понять, звертаючись все ж таки до живих образів і уявлень дійсності.

Погляди Г. Т. Фехнера вплинули на багатьох вчених XIX–XX століття – філософів, психологів і природознавців, зокрема Г. Гейманса, Г. фон Гельмгольца, Е. Маха, В. Вундта, З. Фрейда, С. Холла. С. Аскольдов також відзначає схожість основних поглядів Г. Т. Фехнера з філософією А. Бергсона [2, 179–180]. Ті проблеми, яких торкався Фехнер у

своїх працях, залишаються й сьогодні предметом активних досліджень у психології та інших споріднених науках. Його підхід вплинув на теорію реєстрації сигналів, а його «внутрішня психофізика» інтерпретується зараз як випередження коннекціонізму в когнітивних науках.

Психофізика і метафізика Густава Теодора Фехнера виявляються двома поглядами з різних точок зору на одне суцільне явище Духу – так само, як він сам вважав душу і тіло однією сутністю, яку лише розглядають з різних позицій. Психологізм Фехнера – це, перш за все, його панпсихізм, в якому поєднані філософські і наукові обґрунтування з релігійно-містичними і художніми інтуїціями. Це утвердження психофізичної єдності буття – не тільки людини, але й усього існуючого. При цьому ідеальність (душа) виявляється внутрішньою підставою цієї єдності, у той час як матеріальність (тіло) – її зовнішнім виявом; але одночасно ця внутрішність і зовнішність постають так само нерозривними, як два боки однієї медалі. Отже, психологізм Фехнера відкривав подальші шляхи як для утвердження безумовного пріоритету психології як точної науки (психофізика) над метафізичними мареннями, так і для пошуків нового синтезу науки і філософії, зокрема у філософсько-антропологічних концепціях психофізичної нейтральності людського буття.

Література

1. Арнхейм Р. Неизвестный Густав Теодор Фехнер / Рудольф Арнхейм // Новые очерки по психологии искусства. Пер. с англ. – М.: Прометей, 1994. – С.51–62. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/arnh/02.php
2. Аскольдов С. Философия и религия Фехнера / С. Аскольдов // Вопросы философии и психологии. – 1918. – Кн. 141–142 (I–II). – С. 130–180.
3. Копець Л. Класичні експерименти в психології: навч. посіб. / Л. Копець. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2010. – 283 с.
4. Порус В. Н. Рациональность. Наука. Культура / В. Порус. – М.: Гриф и К, 2002. – 352 с.
5. Роменець В. А. Історія психології: XIX – початок XX століття: Навч. посібник / В. Роменець. – К.: Либідь, 2007. – 832 с.
6. Фехнер Г. Т. Книжка о жизни после смерти / Густав Теодор Фехнер. – Пг.: Новый человек, 1915. – 68 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sbiblio.com/biblio/archive/fehner_germetism/
7. Ярошевский М. Г. История психологии от античности до середины XX в.: Учеб. пособие / М. Г. Ярошевский. – М.: Академия, 1996. – 416 с.
8. Fechner G. T. Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht. Dritte Auflage / Gustav Theodor Fechner. – Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1919. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/1098/1>
9. Fechner G. T. Elemente der Psychophysik. Teil 1 / Gustav Theodor Fechner. – Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1889. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/5584/1>
10. Fechner G. T. Elemente der Psychophysik. Teil 2 / Gustav Theodor Fechner. – Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1860. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://books.google.de/books?id=7mA0AAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=gustav+fechner#v=onepage&q&f=false>
11. Heidelberger M. Die innere Seite der Natur : Gustav Theodor Fechners wissenschaftlich-philosophische Weltauffassung / Michael Heidelberger. – Frankfurt am Main : Klostermann, 1993. – 457 S.
12. Laßwitz K. Gustav Theodor Fechner / Kurd Lasswitz. – Nachdr. der 3., verb. Aufl. Stuttgart, Frommann, 1910. – Eschborn : Klotz, 1992. – VIII, 206 S.

Аннотация. Гоян И.Н. Философские основания психофизического закона Фехнера.

В статье рассматриваются философские основы психофизической концепции Г. Т. Фехнера и его роль в становлении европейского психологизма XIX века.

Ключевые слова: психофизика, панпсихизм, натурфилософия, психологизм, Г. Т. Фехнер.

Summary. Goian I.M. The philosophical bases of the Fechner psychophysical law.

In article philosophical bases of the G.T.Fechner psychophysical concept and his role in formation of European psychologism of XIX century are considered.

Keywords: psychophysics, panpsychism, philosophy of nature, psychologism, G.T.Fechner.

Надійшла до редколегії 12.10.2011 р.